

En record de Tomàs Vidal i Bedito (1941-2019)

Amb motiu de la mort del nostre benvolgut consoci Tomàs Vidal, el Departament de Geografia de la Universitat de Barcelona, en col·laboració amb la Societat Catalana de Geografia i l'Institut Menorquí d'Estudis, li va retre un merescut homenatge el dia 4 d'abril de 2019. La molt nombrosa assistència de públic fou la millor prova de l'estima que en Tomàs Vidal va suscitar al llarg de la seva trajectòria vital en tothom qui va tenir ocasió de tractar-lo.

La Societat Catalana de Geografia ha volgut afegir-se a la recordança també des de les pàgines de *Treballs de la SCG*, tot reproduint algunes de les intervencions d'aquell dia, corresponents a persones que, com el propi homenatjat, pertanyen a la Societat que aplega els geògrafs i geògrafes dels països de parla catalana.

Josep Oliveras Samitier

President de la Societat Catalana de Geografia (IEC)

No em congratulo gens de ser aquí, en aquest acte, perquè desitjaria que el professor Tomàs Vidal estigués ben viu i pogués participar en les activitats de la nostra associació geogràfica. No obstant, i atenent-me a la trista realitat, agraeixo al Departament de Geografia de la Universitat de Barcelona que hagi organitzat aquest homenatge i m'hagi invitat a participar-hi en representació de la Societat Catalana de Geografia.

Quan el 24 de febrer ens assabentàrem de la mort de Tomàs Vidal, per mitjà d'un WhatsApp amb la notícia apareguda al *Diari de Menorca* i enviat entre col·legues, les rèpliques no es feren esperar assenyalant que en Tomàs "era una persona molt agradable", o que "se'n tenia un bon record com a professor". Per correus electrònics o per telèfon, les apreciacions sobre ell eren sempre de pena per la seva desaparició i de bons records, com a professor, sí, però també com a persona. En Tomàs Vidal era "senyor", de fet i de dret, i no només per la propietat de Rafelet, ja que ell ens ensenyà que a Menorca l'amo és el masover i el senyor el propietari, sinó perquè com és diu en català, "de porc i de senyor se n'ha de venir de mena", i ben segur que al Tomàs Vidal li vindria ser senyor de mena, tant per l'herència rebuda com per les seves educades formes d'actuar en la vida.

Per a mi Tomàs Vidal va ser un molt bon professor de Geografia Social, vaig aprendre Geografia de la Població, demografia, i a fer piràmides, gràfiques, calcular índexs, i a cercar les causes de l'evolució dels habitants d'un lloc. I vaig gaudir llegint no només el Roland Pressat i l'Alfred Sauvy, sinó especialment el Philippe Mouchez i els Meadows amb el famós informe sobre "Els límits del creixement" que feia poc havia aparegut en castellà, que ens féu llegir i ens endinsà en el problema de la sostenibilitat del nostre Món.

També va ser un bon company a la Universitat Rovira i Virgili, on va guanyar la càtedra de Geografia Humana i hi va romandre uns quatre anys, a partir del 1988. Anàvem molts dies a dinar junts al Centro Asturiano, prop de la facultat, i d'aquesta manera vaig conèixer més coses d'ell, entre altres l'existència d'un germà a Sant Pere de Ribes, el seu amor a Menorca, al mar, a la Rita Pons, als fills, a la possessió de Rafelet... Independentment de les converses sobre Geografia i les universitats, a Tomàs Vidal li agradava la història, i moltes vegades parlàvem de la política nacional i internacional del moment. Uns anys ben diferents dels actuals, i en els quals el futur no es veia tant complicat. Els alumnes d'aquells temps encara recorden aquell famós viatge a Menorca, acompanyats per ell i la seva esposa, en què anàrem de ponent a llevant i de nord a sud, sense oblidar-nos de beure la pomada amb el gin Xoriguer.

De la Societat Catalana de Geografia era un dels socis més antics, precisament de la collita del 1972, quan Josep Iglésies n'era president, l'Enric Lluch vicepresident i Lluís Casassas tresorer. Un any en què també entraren com a socis el Carles Carreras, la Pilar Benejam, la Mercè Marin i algun altre. Aquell mateix any Tomàs Vidal va donar una conferència a la Societat, el 10 de febrer, sobre *Aspectes de la despoblació del camp a Catalunya*, un avanç de la seva tesi doctoral que presentaria l'any següent.

En el curs 1973-1974, el tàndem Lluch-Casassas, amb el beneplàcit del president, es van proposar dinamitzar la Societat Catalana de Geografia que no acabava de sortir de les "catacumbes" i endegaren un programa de captació de socis i una renovació dels continguts de les sessions mensuals. Aquell curs es va dedicar a la proposta de realització d'un Atlas Temàtic de Catalunya i alguns dels problemes que comportaria. En dites sessions hi intervingueren entre altres Lluís Solé, Oriol i Maria de Bolòs, Tomàs Vidal, Carles Carreras, Roser Majoral, Lluís Casassas, i jo mateix. L'aleshores doctor Vidal, en el mes de febrer, ara fa uns 45 anys, va ser el ponent i parlà sobre *La població. Problemes cartogràfics. Problemàtica general dels mapes de població de Catalunya*. Hi va plantejar alguns dels problemes que s'havia trobat en la realització dels mapes de la seva tesi. L'interès de les referides sessions de l'Atlas, rau en el fet que va ser el germen d'aquell *Atlas socio-econòmic de Catalunya* que anys després dirigiria Tomàs Vidal i quina edició va restar inacabada.

Al llarg de tots aquests anys Tomàs Vidal ha mantingut una forta relació amb la Societat i sempre quan se l'hi ha demanat s'ha brindat a col·laborar-hi. Trobem Tomàs Vidal en la famosa fotografia dels que acompanyarem a Pau Vila per la Cerdanya, l'any 1976, en el cinquantenari de la publicació de la seva monografia, i també el trobem participant en les ponències del primer i del segon Congrés Català de Geografia. En el primer, l'any 1991, sobre *La urbanització del territori i de la societat a Catalunya*; i en el segon, l'any 2008, *Sobre la dubtosa utilitat de la Geografia antiga*.

En total ha estat conferenciant o ponent unes nou vegades i hi ha sis aportacions seves publicades entre la revista *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, les actes dels congressos, o la *Miscel·lània Pau Vila*, però són molts més els actes de la Societat en que ell ha participat assistint com a oient a les sessions de la SCG, o participant en alguna de les seves visites o excursions d'estudi, per diferents llocs del país, i també de l'estranger. El recordo amb la Rita Pons al viatge a Sardenya, fent quantitat de fotografies, o en la visita al Baix Llobregat Nord, per Martorell i Esparreguera.

Els temes que ha tractat a la Societat han estat els temes bàsics de la seva trajectòria acadèmica: la demografia de Catalunya (despoblació del camp, creixement de les àrees urbanes); la seva illa de Menorca (la casa rural i l'arquitectura tradicional, la geografia agrària, propietat i parcel·lació, el poblament de Menorca –tractat farà uns quatre anys–); i la Cartografia (la seva història, els seus problemes, la cartografia de Menorca).

Deixin-me ara, per acabar extreure algunes frases des seus escrits en publicacions de la Societat Catalana de Geografia i en homenatge a la seva persona:

Primer/ La seva passió pel tractament de les dades que el va fer un avançat en la utilització de la informàtica, i en encomanar el seu ús als amics i deixebles.

A “El despoblament del camp a Catalunya” dins la *Miscel·lània Pau Vila* (1975), escrivia, “S’imposa una anàlisi més profunda de les dades censals i les seves variacions, tasca que per la seva complexitat reclama l’ajut de l’ordinador, ja que no solament interessen els punts d’inflexió de les gràfiques, sinó també la magnitud relativa dels màxims i mínims. Aquesta part de l’anàlisi quantitativa ja és en marxa...” I ho era, gràcies als treballs derivats de la seva tesi.

Segon/ L’irreversible abandonament de les àrees rurals i el creixement mundial de les ciutats, un fenomen que s’accelera.

A “La urbanització del territori i de la Societat a Catalunya”, dins les *Actes del I Congrés Català de Geografia* (1991), afirmava que: “Gairebé tothom denigra la ciutat i enalteix el camp, però quasi ningú s’atreveix a romandre o retornar al camp. Pagesos que canten les excel·lències dels seu món, però l’abandonen a la menor oportunitat. Ciutadans que presumeixen de sentiments bucolitzants i ecològics però, com a molt, es consolen acostant-se al camp els caps de setmana”. Unes frases que ell demostrava amb els resultats dels censos de població i els fluxos migratoris del camp a les ciutats.

Tercer/ Sobre la cartografia, una de les seves passions.

A la ponència del *II Congrés Català de Geografia* (2008) “Sobre la dubtosa utilitat de la cartografia antiga”, un treball de Tomàs Vidal en el qual fa constar l’ajut de la seva esposa Rita Pons “sempre eficient i pacient col·laboradora”, escrivia:

Avança la pràctica desaparició del mapa de paper, substituït pel mapa digital, a l’ordinador o al mòbil, ja que “el mapa ha interessat i interessa més com a element artístic i cultural que no com a estri pràctic”; el mapa de paper “és poc pràctic”. “Un mapa imperfecte és pitjor que inútil, és pernicios”, i “Un bon mapa es aquell que, com un bon vestit, “cau bé” al cos real”.

Explica també que la imperfecció dels mapes estava lligat al problema de la mesura de la longitud i latitud i que “per entendre realment la problemàtica apuntada cal haver navegat a la vela, sense terra a la vista i sense altre instrument que una brúixola. En aquesta circumstància el mapa és de poca utilitat. Per anar de Barcelona a Maó bastava demanar a un expert el rumb a seguir. A partir d’ara la feina era a conservar-lo”. Una experiència que el professor Vidal coneixia bé, ja que en iniciar les vacances d’estiu, fa un grapat d’anys, la família anava a Menorca en vaixell o avió, però ell hi anava tot sol amb el seu barquet de vela, des de Premià o Arenys a Maó, i tornava un cop passades les vacances. No es va extraviar mai, però una vegada el donaven ja per perdut, perquè a les vistes del cap de Cavalleria, no hi havia vent que bufés i va restar gairebé un dia en mig del mar sense avançar, mentre les autoritats donaven l’ordre d’iniciar la recerca.

He parlat del geògraf i professor Tomàs Vidal, col·laborador des de feia molts anys de la Societat Catalana de Geografia, un Tomàs Vidal educat, agradable i cordial, que intentava fer bé la seva feina, sense molestar; que no li agradava posar-se en llibres de cavalleries, ni enrolar-se en esquadres i grups. Una persona molt culta que gaudia de la seva Menorca i de la seva família i que li agradava la natura, viatjar, i ser també ser professor de Geografia, malgrat algunes incomoditats.

* * *

Un apunt sobre Tomàs Vidal, geògraf

Joan Tort i Donada

*Cap del Departament de Geografia
Universitat de Barcelona*

Per al col·lectiu humà que conforma el Departament de Geografia de la Universitat de Barcelona, i per a la comunitat geogràfica en general, la notícia, el darrer cap de setmana de febrer, de la pèrdua del nostre col·lega, company i amic Tomàs Vidal Bendito va ser un d'aquells cops que no t'esperes. Una nova d'aquelles a les quals no voldries donar crèdit. Entre altres coses, perquè, d'ençà de la seva jubilació, uns dos anys abans, era normal que s'escaigués passar un cert interval de temps que no el veiéssim. Des del seu apartament de la vida acadèmica activa (per circumstàncies obligades de 'cronologia laboral'), en Tomàs repartia el seu "radi d'acció" habitual entre Barcelona i Menorca, i encara algun altre punt de la geografia peninsular, i era habitual que passessin alguns mesos entre visita i visita al Departament.

Aquesta vegada, malauradament, la seqüència s'havia estroncat. D'una manera inesperada, sense preàmbuls, vam ser assabentats per diferents vies que el nostre company ens havia deixat i que no tornaríem a veure'l. De cop i volta se'ns feia evident una realitat que no podem defugir, malgrat que generalment voldríem deixar de banda: que la vida té el seu cicle, de començament i d'acabament, i que no hi ha voluntat ni desig humà, per intens que sigui, que s'hi pugui posar per damunt. I ni tant sols que es pugui, d'alguna manera, preveure. La vida ens convida doncs, i d'una manera recurrent, a fer un exercici d'humilitat continuada: a assumir que avui, ara, en aquest instant mateix, hi som; però que res no ens garanteix, a cap de nosaltres, que a qualsevol moment, potser demà mateix, hi deixem de ser. Val la pena que en siguem conscients, perquè aquest pensament ens ajudarà a fruit de la nostra circumstància amb més intensitat.

Se m'acudeix que aquesta premissa, *viure la vida amb intensitat*, potser la podríem prendre com a “lema” a l'hora de glossar la figura, tant en el pla personal com pel que fa a la seva trajectòria (o aventura) intel·lectual, de Tomàs Vidal Bendito. Estic segur que avui, a través del present acte de recordança i d'homenatge al nostre company i amic, aquest tret s'anirà fent evident a través de totes les intervencions. Intueixo que seu perfil humà, el seu tarannà de persona oberta i afable, la seva diversitat d'interessos científics i intel·lectuals, i, en definitiva, la profunda empremta que ha deixat en tothom qui el va tractar amb una certa profunditat, i en els diferents escenaris en què es va moure al llarg del seu itinerari vital, aniran emergint de manera progressiva i dibuixant amb nitidesa, sense que ni tan sols ens ho haguem proposat expressament, la fesomia inequívoca de la seva personalitat.

Una personalitat que, a la pràctica, intuïm amb molts punts en comú amb la del geògraf francès Jean Bisson, de qui Tomàs es considerava deixeble (juntament amb Joan Vilà i Valentí). Precisament sobre Bisson, en Tomàs ens ofereix un text, escrit la primavera de 2007, on sintetitza la llarga relació que hi va mantenir i on explica les múltiples coincidències de sensibilitat i de punts de vista i d'interessos geogràfics que van compartir. A nosaltres el text de Vidal ens ha servit, en la ocasió present, per a “imaginar” el nostre col·lega a través de les seves mateixes paraules –encara que, òbviament, s'estigués referint al tarannà i a les qualitats del seu admirat interlocutor.

[Traduïm i adaptem]. “L'estiu de 1964 va arribar a Menorca un jove matrimoni francès amb dues nenes petites que es va allotjar en un xalet de l'única urbanització de l'illa, a Cala en Porter. Per atzar, un parent em va donar notícia que el cap de família era un professor que venia a estudiar coses de l'illa. Vaig contactar tot seguit amb aquests visitants, i ben aviat vaig poder comprovar que sintonitzàvem de ple, tant en interessos científics com personals. El professor Jean Bisson, geògraf, de poc més d'una trentena d'anys, era ja aleshores un investigador acreditat. Jo, en canvi, era un estudiant que estava acabant la carrera i que començava a estudiar temes relacionats amb el món rural de Menorca. Bisson, sense possibilitats de continuar els treballs de geografia sobre els oasis saharians –a causa de la independència d'Algèria–, havia escollit les Balears com a objecte de la seva tesi doctoral, que feia un èmfasi especial en la geografia agrària.

Per a mi –continua Vidal– aquesta amistat va ser una gran sort. Vaig trobar sobre el terreny, com si hagués caigut del cel, un mestre excel·lent que em va permetre participar intensament en les seves investigacions, tant en el treball de camp com en el de gabinet. Per la meua banda, jo vaig abocar en aquesta tasca els meus coneixements d'*indígena entusiasta* i els meus vincles amb el món rural local. Tots dos junts, vam passar moltes hores i molts dies resseguint l'illa, entrevistant pagesos i propietaris, cercant dades i documents de primera mà. D'aquests contactes, a través de diversos estius, en va sorgir una gran amistat que ha sobreviscut sense fissures gairebé cinquanta anys.

Jean Bisson –conclou el nostre personatge– va ser el meu primer mestre (i principal) en matèria d'investigació; i, especialment, amb la seva esposa Danielle, un referent i un suport sòlid en tot el que feia referència a França, país amb un bagatge cultural de primera línia en tots els ordres (i que, a més, conserva molts documents bàsics per a

la història de Menorca). (...) Finalitzades les seves recerques (que es van concretar en l'article *La terra i l'home a Menorca*, premi Ateneu de Maó de 1966), sens dubte una de les principals aportacions fetes per un estranger al coneixement del món rural de Menorca, la relació de Bisson amb l'illa es va atenuar; però, tot i això, mai no es va interrompre. Amb freqüència ha visitat l'illa com a acompanyant d'alumnes i d'estudiosos, i ha respost sempre amb generositat a qualsevol petició de dades, de materials i d'informacions sobre Menorca ubicades als arxius francesos. En resum –postil·la de Vidal al final del pròleg–: Jean Bisson mereix el reconeixement dels menorquins, de la mateixa manera que tots els menorquins haurien de llegir, inexcusablement, la seva obra: un treball que *ensenya tot delectant*.”

Una expressió, aquesta última que ve particularment al cas en l'acte d'avui. Perquè “instruir tot delectant” era, precisament, el lema de l'Escola Horaciana, fundada per Pau Vila –reconegut com a fundador de la Geografia catalana moderna– en la seva etapa de “mestre de minyons”, a la primera dècada del segle xx. Tota una divisa, o resum d'una actitud vital, per a una persona que va dedicar la seva trajectòria professional a la docència i a la recerca.

Ens plau, ara i aquí, a través de la semblança del professor Bisson traçada per la pròpia mà de Tomàs Vidal, evocar amb tota la força el company, col·lega i amic prematurament desaparegut. Una circumstància malaurada, que es va donar també en una altra col·lega propera i companya de generació de Vidal, la Roser Majoral, traspasada el 2005 –uns anys abans, encara, de cloure el seu recorregut acadèmic–.

Una evocació, en qualsevol cas, que pensem que serà important mantenir en el temps. No se'ns escapa, als organitzadors, que aquest acte ha estat una mica “provisional”; o sigui, organitzat des de la consciència que no havíem de deixar passar gaire temps per a recordar Tomàs Vidal com a persona propera i que, en diferents facetes, continuava vinculada amb nosaltres. Però considerem, també, que la seva obra –que és, al cap i a la fi, allò que perdura més enllà del nostre pas per aquest món–, és mereixedora d'un esdeveniment, a més llarg termini, que permeti situar-la en una perspectiva de conjunt i que permeti avaluar, amb la distància necessària, la seva transcendència a diferents nivells i escales.

Perquè d'una cosa sí que estem convençuts: que el nostre col·lega i amic ha deixat una empremta significativa com a geògraf, en el sentit clàssic de l'expressió: o sigui, en el seu paper com a persona que ha tractat de comprendre el món des d'una perspectiva oberta (i, per tant, atenta a una gran pluralitat de coneixements) però, també, unitària (que és el mateix que dir que va ser conscient, en tots els escenaris i terrenys en què es va moure, de les profundes analogies, homogeneïtats i semblances que presenta el món on vivim).

Records del meu amic i col·lega Tomàs

Rosa M. Castejón Arqued

*Titular d'Anàlisi Geogràfica Regional
Professora jubilada del Departament de Geografia (UB)*

Salut, amics!

Abans d'iniciar el parlament, vull dir que és un honor per mi poder participar en el trist Acte d'Homenatge i Comiat del nostre amic i col·lega, en Tomàs Vidal.

Les meves paraules volen ser emotives. No tenen l'objectiu de recordar aspectes concrets de la seva trajectòria professional.

El meu discurs segueix tres línies: primer recordo al jove professor Tomàs, després faig al·lusió a l'amic, i en tercer lloc comentaré alguns trets de les seves aptituds i actituds envers la professió de geògraf.

El jove professor Tomàs

Vaig conèixer al Tomàs quan jo cursava els darrers anys de la carrera. Ell llavors era professor del nou Departament de Geografia, creat a meitat de la dècada dels seixanta pel Dr. Vilà Valentí, el nou catedràtic arribat de la Universitat de Múrcia.

Tres nous professors es van incorporar a aquest nou Departament: l'Horacio Capel, el Luis Miguel Albentosa i el Tomàs Vidal. Eren joves i ens van animar, i alegrar la vista. En aquells anys els estudiants estàvem rodejats de professors madurets o vells, sovint bastant avorrits.

El Tomàs ens va donar classes pràctiques d'unes assignatures que impartia la Dra. Maria de Bolòs. Amb la meva amiga Roser Majoral comentàvem que era guapet, amb uns ulls blaus ben bonics i una barba molt de moda. El problema és que no l'enteníem gaire, perquè ens parlava en menorquí i sovint de cara a la pissarra. Quan deia "perca"... havíem d'aguantar el riure.

Llavors jo amb prou feines parlava amb el Tomàs. Només el coneixia de lluny, com a professor.

L'amistat

Una companya del curs procedent de Menorca, la Lourdes Manrique, ens va dir que el Tomàs Vidal estava casat i tenia un dona molt guapa, la Rita, molt moderna i amb una trena llarga. Aquesta va ser la primera informació sobre l'existència de la Rita, i des de llavors mai he separat el binomi Tomàs – Rita.

Durant els primers anys el Departament no era només un lloc de treball. Era també un lloc de trobada d'amics. I des del principi i sempre, la Rita va

acompanyar el Tomàs. Va ser una més del grup de geògrafs, fent viatges per Catalunya, per territoris peninsulars o per l'estranger, realitzant visites culturals, anant a dinar fora, assistint a conferències o a congressos...

Sempre, sempre, l'amistat va ser comuna a tots dos. Eren companys inseparables, una parella enamorada. Així els recordarem.

El Tomàs i la Rita han estat uns amfitrions elegants i incomparables. Han aconseguit que els amics ens trobem moltíssim a gust a casa seva, sigui a la de Barcelona o a la de Rafalet. Generosos, acollidors i amables en tot moment.

Actituds i aptituds del Tomàs envers la professió

Podria fer esment d'una bona quantitat d'observacions per qualificar el valor del Tomàs professor de Geografia. Seguidament exposo de forma breu només unes quantes, per aconseguir ajustar-me al temps assignat en aquest acte.

El caràcter del Tomàs era **tranquil** i així ha continuat fins el final. La Rita ens ho ha recordat fa poc amb una frase trista i emotiva: "ha mort tranquil, com ell era".

La seva bonhomia va fer que fos molt apreciat tant pels seus alumnes com pels professors de la Facultat de Geografia i Història. El seu tarannà serè potencià que dugués a terme una tasca de gestió a la Facultat, sent vicedegà.

Excel·lent **conversador**, gaudia explicant anècdotes o històries de caire divers. M'agradaven molt les històries referents a Menorca, fossin sobre temes familiars, sobre l'Arxiduc, o sobre la geografia de l'illa.

El seu discurs coherent ha sigut una aptitud lloable, a l'hora d'impartir classes.

Tots coneixíem la seva gran afeció pels avenços tècnics. Estava a la guaita dels nous **aparells i instruments**. El nostre fill Ricard sempre recorda que el primer amic dels pares en portar un rellotge digital va ser el Tomàs.

Es va interessar des de molt aviat per la **informàtica** i la seva aplicació docent, i fins i tot li van encarregar cercar el primer becari informàtic per a la Facultat.

Ell mateix va ser un bon usuari dels ordinadors, fos per a la docència, la investigació, o amb altres finalitats.

Segur que tots els amics recordeu las originals Nades del Tomàs.

Apassionat per la **fotografia**, en tot moment tenia la càmera a punt per captar noves imatges, fossin de paisatges o de persones.

Recordo que anys enrere, ens mostrava amb plaer les fotografies fetes als seus fills de petits, que eren una preciositat.

Quan anàvem d'excursió, era normal perdre de vista al Tomàs, fins que de sobte el veiem grim pant per un roc o a la vora d'un desnivell, cercant imatges espectaculars.

I haig de reconèixer que a vegades ens hem vist afavorits a les fotos, pels seus retocs amb *Photoshop*.

El Tomàs va ser un **home de lletres**, malgrat les seves inclinacions tècniques. Escrivia molt bé, i només cal donar un cop d'ull als seus articles, per copsar l'estil elegant i correcte de la seva prosa.

Una mostra de la seva actitud com un intel·lectual de lletres és la seva atracció pels temes lingüístics. Darrerament estava elaborant un recull de mots menorquins i catalans poc usuals.

El **vessant familiar**, el Tomàs ens el presenta com una persona afable i pacient, afectuós, un bon espòs, un bon pare, un bon avi.

La seva família per a ell sempre ha estat fonamental, tot i que la professió de geògraf fos per ell grata i important.

Menorca i el mar, van ser les dues passions no humanes del nostre amic Tomàs. Mai va oblidar la seva illa d'origen.

És ben cert que la residència del Tomàs i la Rita va ser itinerant, i a vegades els amics no sabíem ben bé per on paraven.

Segurament haver nascut a l'illa, i viscut sempre arran de costa, el va empènyer a ser un amant de la mar, de navegar, de bussejar, de nadar.

Recordo una anècdota divertida: un cop la cala de Rafalet estava infestada de meduses, i un grup tornàvem de mar endins, uns en barca i altres nedant. Per jo poder sortir a la sorra, sense l'atac dels bitxos, el Tomàs nedava davant meu amb ulleres submarines i una navalla, amb la que atacava les meduses obrint camí. Va ser el nostre heroi.

Viatger entusiasta i incansable. Finalment haig de fer referència als molts viatges que han fet el Tomàs i la Rita durant la seva vida. Viatges de tota mena, individuals, amb família, amb amics, amb grups grans, en vaixell, en cotxe, d'aventura, d'estudi, de plaer, etc. Ben segur que als geògrafs ens agrada recórrer món...

Aquests últims anys, el nostre grupet de col·legues geògrafs jubilats –que ens anomenem els 9UB–, hem fet una bona colla de sortides. Ens han servit per continuar fent geografia i per intensificar la nostra amistat.

A les properes excursions el Tomàs ja no vindrà, però sempre serem els 9UB, perquè ens acompanyarà el seu record.

* * *

Vivències i records de Tomàs Vidal com a professor a la Universitat de Barcelona i com a company a la Universitat Rovira i Virgili

Santiago Roquer Soler
Catedràtic jubilat, URV

Autoritats acadèmiques que presidiu aquest acte, companys universitaris i d'altres institucions que ens acompanyeu, benvolguts familiars de Tomàs Vidal, estimada Rita, senyores i senyors:

En primer lloc voldria agrair als organitzadors la deferència que m'han fet en poder participar en aquest acte pòstum de reconeixement a la figura professional i personal del Dr. Tomàs Vidal. Dividiré la breu intervenció en dues parts: una relativa a la meva vinculació personal amb ell i una segona on, en nom del Departament de Geografia de la Universitat Rovira i Virgili, recordaré alguns fets remarcables de la seva estada de quatre cursos a Tarragona.

I.- Aquells de vostès que coneixen la meva trajectòria professional saben que dins l'ampli camp de la Geografia humana, el tema en el qual he treballat més i de manera més continuada, tant en la docència com en la recerca, ha estat el de la Geodemografia, el dels estudis sobre la població. Doncs bé, aquesta especialització la dec al professor Tomàs Vidal.

Jo estudiava tercer curs d'Història general i Geografia a la Universitat de Barcelona i el curs 1969-70, en crear-se Geografia, em vaig canviar a aquesta nova especialitat. Entre les assignatures d'aquell any, hi havia una Geografia Social impartida per Tomás Vidal, que, de fet, era una Geodemografia o Geografia de la població, i de seguida a mi em va fascinar. Convé tenir en compte que les persones de la nostra generació només havíem fet dues assignatures de Geografia a primer i segon del batxillerat elemental, amb 11 i 12 anys respectivament. Unes assignatures descriptives, totalment memorístiques i gens atractives. Doncs bé, descobrir per mitjà d'excel·lents professors una altra Geografia i dintre d'ella una temàtica relativa a la població humana, amb les estretes interrelacions entre els fets demogràfics i els fenòmens econòmics i socials, la interconnexió entre la dinàmica i l'estructura demogràfiques, entre els fluxos naturals i migratoris, etc, tot aquell complex que en Tomàs li agradava dir-ne el demosistema em va semblar extraordinàriament atractiu. Certament va ser només un primer tast, una introducció, ja que només era una assignatura i, en aquells anys tan convulsos, una matèria sincopada amb alguns dies de classe i altres de vagues, tancament de la Universitat, etc. Però va ser suficient per veure que aquell camí m'agradava. Fruit d'aquest descobriment, va ser que en acabar la carrera triés com a temàtica per a la tesina obligatòria un estudi geodemogràfic, en concret sobre la situació demogràfica d'un petit municipi proper a la ciutat de Vic, i demanés a Tomás Vidal que me la dirigís. I uns anys després també va ser ell qui em va dirigir la tesi doctoral, de temàtica fonamentalment demogràfica sobre la comarca d'Osona. Es titulava: *Población y transformaciones espaciales en la comarca de Osona* (s. XVIII-XX).

Si no m'equivoco tant la tesina com la tesi van ser les primeres que va dirigir. De fet tinc aquí, el seu treball titulat *La casa rural y la arquitectura tradicional menorquinas. Estudio geográfico*, que me'l dedica amb molta gràcia de la següent manera: "a Santi Roquer, primera 'víctima' de la meva carrera professional". Després ell tindria altres i excel·lents deixebles, tant ben representats aquí per Isabel Pujadas, Dolores Sánchez Aguilera, Joaquín Recaño, etc. però sempre em quedarà la satisfacció d'haver estat el primer, tot i que certament no ha estat cap mèrit sinó que és deu al fet de ser simplement el més vell.

Podria recordar altres facetes del Vidal professor, per exemple les seves excursions i molt especialment la de Menorca l'any 1970, una excursió interessantíssima que segurament molts dels presents a la sala recordaran: el viatge en vaixell des de Barcelona, l'espectacular entrada al Port de Maó al matí de l'endemà; les visites a una fàbrica de calçats, amb unes sabates femenines de colors molt llampants destinades al mercat nord-americà, i a la fàbrica de formatges Coinga; recordo també els recorreguts urbans per Maó i Ciutadella; les visites al port de Fornells, a la naveta des Tudons i a algun dels talaiots, la pujada al Toro (on en arribar a dalt el professor Pierre Deffontaines va treure el llapis-carbó que sempre portava amb ell i es va posar a dibuixar); l'excursió a cala Galdana, a la cova d'en Xiroi; la dura tornada amb una forta tramuntanada que feia trontollar el petit vaixell on anàvem, etc, etc. Uns dies ben intensos i ben aprofitats.

Quan vaig llegir la tesi jo ja impartia la docència a Tarragona, de manera que cadascú va seguir la seva pròpia trajectòria en les seves respectives Facultats. Ens trobàvem a congressos, com a tribunal en algun concurs de titulars d'universitats i a finals dels anys vuitanta fins i tot vàrem ser rivals, quan Tomàs Vidal va guanyar una càtedra de Geografia humana, que s'acabava de crear a Tarragona. Per aquesta raó Tomàs es va incorporar el curs 1988-89 al nostre departament on va romandre fins el curs 1992-93.

II.- Parlaré ara doncs d'alguns fets remarcables de la seva estada al que aleshores era la Unitat de Geografia de la Facultat de Lletres de Tarragona. Sempre he tingut la impressió de que en Tomàs Vidal va considerar la seva estada a Tarragona com una estació de pas, cap a un retorn tard o d'hora a Barcelona, a la seva universitat. I no ho vegin com una crítica ni de bon tros; era un fet totalment raonable no sols per motius familiars sinó també acadèmics, ja que a la Universitat de Barcelona hi havia deixat alguns deixebles, professors, becaris i/o doctorands amb els quals va mantenir una estreta vinculació (la professora Dolores Sánchez, que parlarà més endavant, que solia venir un cop a la setmana a Tarragona, com a becària i doctoranda del Dr. Vidal, pot donar fe d'aquest fet). Malgrat el que acabo de dir, la seva professionalitat li va fer que complís amb escriure la seva funció docent a Tarragona i que s'impliqués també en les tasques d'aquella petita unitat de Geografia, que només uns mesos abans havia perdut el seu cap, el seu líder, el professor Luis Miguel Albentosa, un bon company i amic de Tomàs Vidal. Jo destacaré només els fets que ens han semblat més remarcables, les petjades més poderoses de la seva estada a Tarragona.

A part del seu interès i dedicació a la Geodemografia, Tomàs era una persona molt interessada per la cartografia i també per la informàtica com a eina tant per la demografia com per la cartografia –no és gens estrany, sinó tot el contrari, que fos el director del excel·lent *Atlas socioeconòmic de Catalunya*, una de les seves obres cabdals–. Precisament pels anys en què el professor Vidal va arribar a Tarragona, la cartografia per ordinador i en concret els sistemes d'informació geogràfica estaven implementant-se a les diverses universitats.

Nosaltres teníem uns diners d'un projecte de recerca i ens va semblar convenient dedicar-los a comprar material per implementar el SIG. Doncs bé, l'ajut del Tomàs Vidal va ser essencial. Recordo que amb la professora que impartia l'assignatura de Cartografia, Carme Gimeno, es varen implicar a fons en la qüestió i fruit d'aquesta col·laboració i també mitjançant un intercanvi d'experiències amb els companys de Geografia de la Universitat de les Illes Balears, es va triar el programa ARC- INFO, el primer que vàrem tenir. Posteriorment s'han adquirit altres programes i ara el coneixement del maneig dels SIG ha pres molta importància en el nostre pla d'estudis i és una de les bones sortides professionals dels nostres llicenciats. Doncs bé, l'inici de tot això ho devem, en part almenys, a Tomàs Vidal.

En aquesta mateixa línia d'interès per les innovacions informàtiques i la seva aplicació gràfica, els que varen ser alumnes seus a Tarragona m'han recordat que el primer programa que van fer servir per la elaboració de piràmides de població era un programa propi del professor Tomàs Vidal. Jo diria, tot i que no he pogut acabar-ho d'assegurar, que es tracta d'un programa titulat PROJ, que segons sé no sols tenia una funció gràfica, sinó que amb ell podia fer també càlculs demogràfics diversos. Una vegada més no m'estranya gens això ja que, per exemple, quan jo feia la Tesi doctoral, que vaig defensar l'any 1976, en Tomàs ja em va suggerir que fes servir pels nombrosos càlculs propis de tota tesi geodemogràfica les targetes perforades, que era com es treballava amb els ordinadors de l'època. Jo vaig renunciar a aquesta idea ja que em va semblar que perdria més temps en aprendre aquesta tècnica que en fer els càlculs a la manera tradicional. Potser no era el moment per a mi, però com ja intuïa en Tomàs, l'ús dels programes de càlcul han estat un ajut enorme en les recerques respectives d'aquells que ens dediquem a la Geodemografia.

Una altra aportació significativa de Tomàs Vidal en els seus anys a Tarragona va ser la participació en el llibre *La Conca de Barberà* de la col·lecció "Catalunya comarcal" de Caixa Catalunya. Es tractava d'una obra on vam participar el petit grup que aleshores formàvem la Unitat de Geografia. En Tomàs i jo ens vàrem partir la part demogràfica, l'evolució per part meva i l'anàlisi de la dinàmica i l'estructura actuals les va fer ell.

A Tomàs Vidal li agradava també molt la fotografia i la seva aplicació a la didàctica de la Geografia. En aquest sentit recordo que, molt al començament dels estudis universitaris a Tarragona (a mitjan anys setanta) quan amb el Dr. Luis Miguel Albentosa volíem crear una bona col·lecció de diapositives d'interès geogràfic, Tomàs Vidal ens va fer còpies d'un nombre important de diapositives seves, les quals durant molts anys s'han fet servir en nombroses assignatures de la carrera.

Podria parlar de les assignatures impartides, amb prioritat per la Geografia social, però m'allargaria massa i segurament els avorriria. Els curs 1993-94, després de guanyar una càtedra de Geografia humana a la universitat on ens trobem, se'n tornava a Barcelona. A partir d'aleshores la relació va ser menor,

tot i que sempre el vam considerar una mica nostre, convidant-lo a dues tesis doctorals, dirigides respectivament per Eugenio Cobertera i per mi mateix, i algunes altres activitats del departament. En definitiva, un estada breu, però una petjada ben remarcable.

I acabo. El meu record d'en Tomàs Vidal és el d'un professor que, com he assenyalat abans, em va induir a través del seu mestratge a la meva especialització en el camp de la Geodemografia. Un científic molt interessat per les innovacions tecnològiques tant en el camp de la cartografia com en el dels estudis demogràfics. Un referent i un dels pioners en aquest camp dintre de la Geografia catalana i espanyola, rigorós i acadèmic, capaç també de cercar noves vies, nous conceptes, nous temes d'anàlisi. Un professor accessible, proper als alumnes i, finalment, una persona afable, culta, cordial, dialogant i molt acollidora, facetes en les quals va comptar sempre amb l'inestimable ajut, suport i companyia de la seva esposa Rita. Ara ja no és entre nosaltres, però ens quedarà sempre la seva excel·lent obra científica i el record d'una persona plena de qualitats i de valors, dels quals n'he volgut donar una petita pinzellada.

Moltes gràcies!

* * *

Els estudis de Geografia de la població

Isabel Pujadas

Catedràtica de Geografia Humana, UB

1. Tomàs Vidal, l'introducció de la Geografia de la població com a professor i investigador a la Universitat de Barcelona

En Tomàs Vidal va ser l'introducció de la Geografia de la població, sota en nom de Geografia social, a la nova llicenciatura de Geografia, acabada d'estrenar a la Universitat de Barcelona a finals dels anys seixanta. Molts dels presents en aquest acte d'homenatge vam compartir com a deixebles el seu mestratge. Un record concret del curs 1970-71, els alumnes havíem de fer un treball de curs sobre el despoblament d'un municipi de Catalunya; en el meu cas vaig triar Cubells, de la comarca de la Noguera, i això ens obligava a fer una recerca directa en el propi municipi: recollir informació del padró d'habitants, del registre civil, del registre parroquial, fer entrevistes al secretari d'ajuntament i a gent del poble. Sens dubte aquesta primera recerca va significar l'inici de la meua especialització en els estudis de població que he mantingut sense interrupció en la meua trajectòria acadèmica.

L'interès per la Demogeografia d'en Tomàs Vidal anava acompanyada per la seva lúcida visió de la necessitat d'utilitzar les noves eines de la informàtica pels estudis demogràfics. Va posar en marxa un petit centre d'informàtica a la nostra facultat i va elaborar un programari propi per a la realització d'indicadors demogràfics. Aquesta infraestructura bàsica, elemental però útil i eficient, va facilitar la recerca en els estudis de població al nostre departament, i en el meu cas, la realització de la meua tesi doctoral.

En Tomàs Vidal com a investigador va ser igualment l'introduïdor dels estudis de població en els anys 70 a la Universitat de Barcelona, un moment en què els especialitzats en aquesta disciplina eren una escassíssima minoria. Va desenvolupar quatre grans línies de recerca. La primera, lligada a la seva tesi doctoral, sobre el despoblament rural a Catalunya i les repercussions socioterritorials de l'èxode rural. La segona línia, derivada de la primera, sobre el procés d'urbanització i les diferències de demogràfiques entre el món rural i el món urbà. Una tercera línia sobre les migracions interiors a Catalunya i a Espanya; finalment una quarta línia més historicista sobre la transició demogràfica a Catalunya, Espanya i a la seva estimada illa de Menorca.

La investigació en demografia d'en Tomàs Vidal, en totes les línies esmentades, té sempre un denominador comú: la recerca de les diferències geogràfiques i espacials dels comportaments demogràfics i de les dinàmiques de la població. Per aquest motiu, la cartografia es una eina transcendental en els seus estudis, no únicament com a representació de resultats, sinó sobre tot com a instrument d'anàlisi per cercar tant les explicacions generals com les diversitats espacials.

2. El despoblament rural, tema central de la seva recerca en Demogeografia

Del seu recorregut científic dedicaré una part més extensa a la temàtica del despoblament rural que tracta per primera vegada a la seva tesi doctoral (1973) i profunditza en diversos articles posteriors (1975, 1976, 1979), fins arribar a la direcció i edició de l'*Atlas socioeconòmic de Catalunya* (1980-82), on sintetitza la seva recerca en aquest camp.

En la introducció a la seva tesi doctoral: *La despoblación del campo en Cataluña*, (Universitat de Barcelona, 1973), expressa la manca d'estudis de conjunt sobre l'èxode rural a Catalunya tot i la seva transcendència en un país que ha experimentat un llarg procés d'urbanització i d'industrialització. Poc estudiat, per no dir que inèdit. Tal com diu "la immigració des d'altres regions d'Espanya captava tota l'atenció" (Vidal, 1973).

En el marc teòric de la tesi estableix una diferència interpretativa de les migracions en l'etapa preindustrial i la industrial. En la primera fase les migracions camp-ciutat existeixen, però son principalment migracions d'excedents del camp a la ciutat produïdes per un augment de densitat de població i un dèficit en el creixement dels recursos. En canvi reserva el terme d'èxode rural a l'etapa de la industrialització i el creixement urbà. La industrialització genera un desequilibri creixent entre els nivells de vida i d'oportunitats de futur entre

el món urbà i el rural, a favor del primer. En aquesta situació la sobrepoblació rural no es basa en criteris objectius, sinó en fets relatius (Vidal, 1973, p. 22) i de l'antiga migració d'excedents s'ha passat a l'èxode rural. L'èxode rural es doncs una conseqüència de la revolució industrial i de l'eclosió urbana, del pas d'una cultura agrària a una altra d'industrial (Vidal, 1973, p. 25)

L'inici de l'èxode rural i les etapes d'evolució: la reconstrucció de l'evolució de l'èxode rural comença amb el cens del 1860 fins al padró municipal de 1965. Per tal de realitzar un recorregut, que sistematitzi el despoblament rural, aplica com a criteri de definició de població rural, la població dels municipis de menys de 2.000 habitants en el cens de 1950 i aquests municipis queden fixats per tota l'evolució. Vidal considera que el 1860 és el moment de màxima densitat de població rural (la inexistència de censos anteriors a 1857 dificulta poder assegurar de forma absoluta aquesta hipòtesi inicial) fet corroborat pel descens continuat de la població rural a partir d'aquest cens. Aquesta data de començament té una gran transcendència en posar de manifest que el despoblament no fou una conseqüència única i directa de la plaga de la fil·loxera, tal com era freqüent de considerar per part de la historiografia d'aquest anys, sinó que responia a l'expansió industrial de Barcelona i ciutats dels seus voltants. En quant a les etapes, estudi que ampliarà posteriorment en la elaboració de l'*Atlas socioeconòmic de Catalunya*, són 5 grans períodes: 1860-1900 marcat per un fort descens de població rural entre 1860-1877 i 1887-1900, amb un breu període entre mig d'estabilitat; 1900-1930 caracteritzat per una frenada del despoblament i creixement en zones del Pirineu i Prepirineu, vinculat a la construcció de centrals hidroelèctriques, a l'expansió del regadiu a les planes de Lleida i de l'agricultura més intensiva a les terres de l'Ebre. L'etapa de 1930-1960 està marcada per la guerra civil i la llarga postguerra amb un fase de frenada del despoblament en els anys quaranta i una represa a partir dels anys cinquanta. Finalment la darrera etapa de 1960-75 és el període on el despoblament rural i el creixement urbà estan el màxim de polaritzats, l'èxode s'accentua i dona lloc a pobles totalment abandonats o bé amb una dimensió de població tan reduïda que posa en perill el seu futur.

Els factors determinats del despoblament i les característiques dels migrants. Entre el factors determinats en T. Vidal destaca en primer lloc la grandària de la població en existir una relació inversa amb la dimensió de la població, a menys població més despoblament; i en segon lloc l'aïllament i distància a nuclis urbans i especialment a Barcelona i la seva àrea metropolitana. Altres factors de localització com l'altitud i orientació són components de l'aïllament. En definitiva, l'emigració dels nuclis més petits de població, de zones de baixa densitat en territoris molt extensos i aïllats de nuclis urbans i a gran distància de Barcelona.

Les característiques dels migrants són sobretot població jove, en edat activa, preferentment població femenina, que provoquen una pèrdua demogràfica, de força de treball i de capital social. Migren els més joves i emprenedors i les

repercussions són una reducció de la natalitat i nupcialitat, un procés d'envel·liment, l'augment de la solteria i la pèrdua de capital social i econòmic.

El procés a la vegada és exponencial i acaba afectant totes les franges d'edats, activitats econòmiques i professions fins arribar a l'abandonament total d'algunes de les àrees rurals més incomunicades. A nivell espacial ocupa pràcticament 2/3 parts del territori català. El 62% dels municipis de Catalunya del l'any 1975 tenen una població inferior a la del 1860, però malgrat el fort impacte en el territori, les pèrdues globals han estat moderades donat que l'èxode afecta principalment als municipis de menor població. L'estimació del descens demogràfic el situa en 315.000 habitants entre 1860 i 1975, xifra reduïda enfront del creixement dels 38% municipis amb evolució positiva que guanyaren més de 4.300.000 habitants (Vidal, 1980 i 1983).

Entre els principals resultats es poden destacar:

- 1) L'antiguitat del procés del despoblament rural a Catalunya, anterior a la crisi de la fil·loxera; la màxima densitat rural en el cens de 1860.
- 2) La diferenciació per grans etapes del despoblament rural amb una visió de conjunt, comparant l'emigració rural i el procés d'industrialització i urbanització, diferenciant cinc etapes: 1860-1900, 1900-30, 1930-60 i 1960-75.
- 3) L'èxode rural com a procés exponencial i acumulatiu que acaba afectant tota l'estructura demogràfica, social i econòmica del món rural.
- 4) L'abast espacial del despoblament: la magnitud de l'èxode rural a les comarques del Pirineu, més especialment al Prepirineu, a les comarques d'agricultura tradicional de Lleida i de l'interior de Tarragona, de tal manera que en 649 municipis la població de 1965 és inferior a la de 1860.

Cloenda: l'interès pel despoblament rural i els contrastos entre la composició de la població rural i urbana ha estat present en la llarga trajectòria investigadora d'en Tomàs Vidal. Interès que persisteix quan analitza les migracions internes a Catalunya i Espanya o bé quan investiga la Transició demogràfica buscant sempre les diferències entre les zones més urbanes i les més rurals. I és un fet evident que el tema de tesi ens acompanya, sense a vegades ser-ne del tot conscients, als professors i investigadors en el nostre recorregut científic.

La seva absència deixa un gran buit. Ens consola comptar amb el seu llegat en llibres i articles en els quals va plasmar el seu desig de transmetre coneixements.

Bibliografia

- VÍDAL, Tomàs (1970): "El reverso de la urbanización: la despoblación del campo en Cataluña". *Estudios Geográficos*, núm. 118, p. 159-163.
- (1973): *La despoblación del campo en Cataluña*. Tesi doctoral, Universitat de Barcelona.

- VIDAL, Tomàs (1975): “El despoblament del camp a Catalunya”, dins *Miscel·lània Pau Vila*. Barcelona: Societat Catalana de Geografia, p. 479-481.
- (1976): *La despoblación del campo en Cataluña* (Resumen tesis doctoral). Barcelona: Universidad de Barcelona.
- (1979): “Èxode rural i problemàtica demoespacial a Catalunya, 1860-1970”. *Estudis d’història agrària*, núm. 2, p. 193-207.
- (1987): “Campo y ciudad en la demografía catalana actual: el caso leridano en 1975”. *Anales de Geografía de la Universidad Complutense*, núm. 7, p. 205-212.
- VIDAL, Tomàs [dir.] (1980-82): *Atlas socio-econòmic de Catalunya*. Barcelona: Departament de Geografia de la Universitat de Barcelona, 2 vol.
- VIDAL, Tomàs; Isabel PUJADAS (1983): *La població. Atlas socio-econòmic de Catalunya escolar*. Barcelona: Editorial Sirocco.

* * *

Joaquín Recaño Valverde

*Professor titular de Geografia Humana
Departament de Geografia (UAB)*

El pasado mes de febrero nos dejó Tomás Vidal Bendito a la edad de 78 años tras una corta enfermedad, sumiendo a todos sus amigos en un estado de profunda tristeza por su temprana muerte. Ya adelanto que las palabras que pronunciaré a continuación las hago desde el corazón, pero también desde el respeto y la admiración intelectual por una de las principales figuras de los estudios de población en España, cuya contribución al avance de la disciplina no ha sido suficientemente reconocida. Alguien también a quien considero un amigo y maestro, que despertó mi vocación por los estudios demográficos, me transmitió las principales herramientas metodológicas y conceptuales, que me han permitido desarrollar una provechosa carrera académica y científica en el ámbito de la Demografía y los estudios de población.

Tomás fue ante todo un hombre bueno, honesto y feliz, dotado de una curiosidad intelectual sin límites, con un sólido y sano espíritu cartesiano. A pesar de su carácter independiente mantuvo a lo largo de su vida sólidas amistades con personas de muy diversa ideología. Mucho tuvo que ver en esto último su carácter jovial y bonhomía que no perdió en los más de 30 años que duró nuestra relación. Disfrutaba de su trabajo y continuamente me decía que era un privilegio poder dedicarse a lo que a uno le gusta y que le paguen por ello. Fue también un hombre vinculado estrechamente con su familia, con una compañera inseparable, Rita, que durante casi 60 años estuvo presente en todas sus aventuras intelectuales.

Conocí a Tomás Vidal de forma casual en mayo de 1984, yo tenía unos 22 años y estaba en el cuarto año de la carrera de Historia en la Universidad de Barcelona, en la especialidad de Historia Contemporánea. Mi departamen-

to consideró entonces que sería bueno que especialistas de otras disciplinas impartieran unas conferencias divulgativas para conocer qué actividades desarrollaban. Solo asistí a una de las conferencias propuestas, esta versaba sobre los estudios de población y la impartió un para mí desconocido profesor de Geografía Humana llamado Tomás Vidal. De la conferencia me sedujo el rigor, la amenidad, la claridad, la temática y el enfoque, pleno de un aguzado sentido de humor. Reconocí en Tomás Vidal un excelente docente capaz de comunicar conceptos complejos de forma clara, sencilla y sin perder un ápice de rigor. Al finalizar la conferencia me presenté y le dije que había decidido cursar en el quinto año de la carrera su asignatura de Geografía Social que era, en realidad, una introducción muy completa y rigurosa a la Demografía y la Geografía de la Población.

A partir de entonces fui consolidando una relación intelectual y personal con Tomás y orientando mi perfil hacia los estudios de Geografía. Él me abrió pronto las puertas de su casa y a través de largas conversaciones en su residencia de Barcelona pude recibir de primera mano sus reflexiones sobre la disciplina, y completar mi formación en ámbitos como la incipiente informatización de los estudios sociales y, sobre todo, disfrutar de las excelencias de Rita como anfitriona. No hubiera podido encontrar una persona más apropiada tanto en el ámbito profesional como personal para que me dirigiera mi tesis doctoral, que presenté en el año 1995.

Las aportaciones científicas de Tomás Vidal se concentran en cuatro importantes campos de la disciplina demográfica y la geografía de la población:¹ en primer lugar, su inclinación cartesiana por una normalización metodológica de los numerosos estudios de población desarrollados en España, carentes en los años setenta y ochenta del suficiente rigor metodológico; en segundo lugar, los estudios sobre población rural en Cataluña y España; en tercer lugar, el estudio de las migraciones internas con alguna incursión notable y novedosa en el análisis de las migraciones internacionales en sus primeras fases de inserción en España y, finalmente, la demografía histórica. Todas estas materias se concentraron en investigaciones punteras centradas en sus dos principales ámbitos geográficos de estudio por excelencia: Menorca y Cataluña, pero también con importantes contribuciones al análisis del conjunto de España y las Islas Baleares.

Tomás Vidal ha sido sin duda el gran especialista español en Geografía de la Población y por ende la persona con un mayor conocimiento de las poblaciones rurales en nuestro país. Un tema de rabiosa actualidad, como es la despoblación de las áreas rurales, fue objeto de un riguroso e innovador estudio por mi maestro hace ya más de cuatro décadas con conclusiones que no han perdido ni un ápice de vigor. En esta línea, la primera aportación destacada de Tomás Vidal en el ámbito de los estudios de población fue su tesis doctoral, *La des-*

1. Dejo de lado dos ámbitos que no son mi especialidad, sus primeras incursiones científicas sobre la evolución de la agricultura de Menorca y la que sería su principal dedicación en los últimos años de su carrera académica, la cartografía histórica de la isla.

población del campo en Cataluña, presentada en 1973, un trabajo desarrollado a contracorriente que demostraba que, previa a la llegada de la inmigración del resto de España, la corriente demográfica dominante desde los años 50 del siglo xx en Cataluña, el Principado había experimentado un intenso proceso de despoblación rural que se remontaba a mediados del siglo xix y había sido el principal responsable del crecimiento demográfico de la metrópoli barcelonesa en esa etapa. Tomás demostró que en plena oleada inmigratoria la despoblación rural catalana continuaba. Los resultados de su tesis fueron plasmados magistralmente en el artículo “Èxode rural i problemàtica demoespacial a Catalunya (1860-1970)” publicado en la revista *Estudis d’Història Agrària* en 1979.

Una de las principales aportaciones posteriores de Tomás Vidal fue la dirección del volumen de población del *Atlas socio-econòmic de Catalunya*, ejemplo de rigor metodológico en la Geografía de la Población, que aportaba una concepción revolucionaria y normalizadora de la cartografía temática en el ámbito de la disciplina.

Posteriormente, Tomás Vidal extendió los hallazgos obtenidos en esos estudios al conjunto de la población rural española, convirtiéndose así en unos de los referentes de la Geografía de la Población en nuestro país. A principios de la década de los ochenta, Tomás participó activamente en el nacimiento de las dos grandes asociaciones de estudios de la Población en España: primeramente, estuvo en el núcleo fundador de la Asociación de Demografía Histórica (ADEH) en 1983 con sus grandes amigos, Isabel Moll, Jaume Suau y Antoni Segura; posteriormente, se involucró en la constitución del Grupo de Población de la Asociación de Geógrafos Españoles en 1987. Así fue como tras el congreso fundacional de este grupo, celebrado en Valladolid en 1987, se le encargara dos años más tarde, en 1989, la Ponencia de Normalización Metodológica en el segundo Congreso de Población celebrado en Palma de Mallorca.

Tomás fue también organizador y/o impulsor de numerosos encuentros científicos en su tierra natal, Menorca, como el II Encuentro Internacional de Demografía celebrado en Mahón en 2003, o el VIII Congreso de la ADEH en 2007, ambos auspiciados a través del Institut Menorquí d’Estudis (IME) del cual Tomás fue miembro fundador y responsable científico durante dieciséis años. El amor a su patria chica fue un hilo conductor de su itinerario intelectual, no como el clásico erudito, sino desde el espíritu del científico que intenta comprender su espacio social y geográfico vivido del cual conocía los más recónditos lugares.

Asimismo, en fechas muy tempranas, Tomás introdujo en la Facultad de Geografía e Historia de la Universidad de Barcelona las técnicas informáticas, ofreciéndome mi primera oportunidad laboral como becario en las Aulas de Informática de la Facultad, de las cuales mi maestro fue impulsor. Su curiosidad intelectual le llevó a desarrollar de forma artesanal un efectivo conjunto de software de análisis demográfico que sirvió a muchos de sus discípulos para la elaboración de sus primeros trabajos científicos.

Finalmente, hay que destacar sus novedosas contribuciones en el ámbito de la Demografía Histórica, plenas del rigor metodológico que le caracterizaba, sometiendo cada indicador al mayor de los escrutinios. En esta línea encontramos: su pionera reconstrucción de la evolución demográfica de Menorca a lo largo de tres siglos, para los que realizó un vaciado exhaustivo de los registros parroquiales de la isla; la promoción del estudio demográfico regional del censo de Floridablanca que realizó su discípula Dolores Sánchez Aguilera; y su magistral estudio sobre el censo de 1887 en Cataluña, una investigación, y inédita (que debería publicarse) con la que obtuvo su primera cátedra de Geografía Humana en la Universidad Rovira i Virgili, antes de regresar unos años después, a la Universidad de Barcelona, su casa.

Probablemente me deje algo en el tintero, no obstante, creo que he dibujado una semblanza personal e intelectual de mi maestro: una persona a la que extraño y que fue sin duda un referente nacional en los estudios de Población, amén de guardar un gratísimo recuerdo en lo personal.

Tal vez Tomás Vidal falleció pronto para los estándares que él mismo conocía, pero puedo asegurar que desempeñó su carrera en forma de aventura intelectual con verdadera pasión e independencia, cualidades que siempre procuró transmitir a sus discípulos. Estuvo rodeado de una familia con la que mantuvo fuertes lazos de unión y con una compañera inseparable, Rita, que fue su gran apoyo a lo largo de su dilatada carrera académica. Tomás te echaremos en falta, pero nos quedará el consuelo de que tu vida se acercó al máximo al anhelo de cualquier persona: una vida plena.

* * *

Tomàs Vidal: un maestro

Lola Sánchez Aguilera

*Professora titular d'Anàlisi Geogràfica Regional
Departament de Geografia (UB)*

Rememorar la figura de una persona que nos ha dejado siempre es difícil. Mucho más cuando se quiere no simplemente hacer una enumeración de su legado (académico, intelectual, personal...) sino dar alguna clave sobre las muchas facetas que tenía Tomàs Vidal, como profesor, como maestro, como compañero, como amigo.

Comenzaré mi remembranza con algunas notas personales, comentando cómo le conocí, en un aula de una asignatura ya desaparecida en los cambios sucesivos de plan de estudios: *Geografía Regional de España*. Cursaba cuarto año de carrera, me matriculé con unas amigas a la asignatura e inicié un curso

que sin duda iba a cambiar mi vida por muchas razones. Como profesor, era bastante inusual: en lugar de pasar las horas desgranando temas de la geografía descriptiva, tradicional, el primer día nos dijo que compráramos papel vegetal, milimetrado y semilogarítmico y una hoja del mapa provincial del Servicio Cartográfico del Ejército. Y que lleváramos una calculadora científica... Y pasamos el año buscando datos, calculando indicadores, haciendo gráficos y mapas. La geografía regional quedó en cómo hacer geografía, o mejor, Geografía, con mayúscula. Aprender haciendo. Un buen camino para despertar inquietudes, para hacer sentir a los estudiantes partícipes de la asignatura en la universidad de clases magistrales que caracterizaba las aulas hace más de tres décadas.

Dedicamos mucho tiempo al análisis de la población, que era una de sus pasiones, y descubrí que una materia en principio árida, hecha de estadísticas y números, encerraba un mundo insospechado. Al acabar el curso, fui a hablar con él para que me orientara sobre cómo aprender más sobre temas demográficos. Me recomendó que siguiera una asignatura llamada *Geografía Social*, cuyos contenidos eran en la práctica de geografía de la población. No me matriculé en la asignatura pero asistí a las clases como oyente. Y ese año se confirmó mi interés por la población y mi anhelo de seguir trabajando en este ámbito. Ese curso, quinto de carrera, decidí hacer una tesina bajo la dirección de Tomàs. Otros profesores me propusieron temas de investigación en historia moderna y contemporánea, pero pensé –y todavía pienso, seguramente gracias a él– que la población es un campo absolutamente fascinante. Así se inició mi andadura por la investigación y Tomàs pasó de profesor a maestro.

La etapa de realización de la tesina primero y la tesis doctoral fueron tiempos estimulantes, de aprendizaje y de descubrimiento. Los primeros pasos, centrados en el estudio del censo de Floridablanca supusieron un reto enorme. Nada más comenzar a trabajar, Tomàs me dijo que todo el análisis lo haría con ordenador, que olvidara papel y calculadora. Dicho ahora, parece una obviedad, pero en aquel momento los ordenadores eran una modernidad reservada a grupos muy reducidos. Los primeros momentos fueron de vértigo. Pero la confianza que irradiaba Tomàs venció las dificultades. Imposible olvidar el monitor monocolor (verde fluorescente) y los discos de 5 ¼ pulgadas del primer ordenador que tuve. Del mismo modo, imposible olvidar las muchas horas que Tomàs dedicó a enseñarme no sólo a analizar la población y a entender las especificidades de los datos ofrecidos por una fuente histórica singular –el Censo de Floridablanca– sino a ser capaz de programar en lenguaje Basic desde las rutinas de cálculo de los indicadores hasta la elaboración de una cartografía automática rudimentaria. Sin su apoyo, sin su entusiasmo, sin su paciencia, ese trabajo jamás hubiera llegado a término. El salto a la tesis doctoral, una vez superado el reto de la tesina, fue fácil. La concesión de una beca predoctoral bajo su dirección me permitió dedicarme a la investigación y avanzar paso a paso hacia el futuro.

Si tomamos una perspectiva más amplia, el magisterio de Tomàs Vidal es muy relevante. Su contribución fue determinante para el establecimiento de una línea de trabajo en geografía de la población en universidades catalanas:

Santiago Roquer (Universitat Rovira i Virgili, en Tarragona), Joaquín Recaño (Universitat Autònoma de Barcelona), Isabel Pujadas o yo misma (Universitat de Barcelona). Seguro que también habría habido avances, pero creo que esta disciplina no hubiera conseguido el mismo grado de desarrollo en Catalunya sin la aportación directa de Tomàs, a través de sus aportaciones (publicaciones, conferencias, ponencias, cursos), pero también de forma indirecta mediante la formación de nuevos especialistas que a su vez publican, informan, imparten cursos.

Aunque sea de manera breve, cabe hacer alusión a algunos elementos que son destacados en el legado de Tomàs Vidal a la geografía de la población. Un primer elemento es el rigor científico y la preocupación por la metodología de análisis. Frente a posiciones que defendían –dentro del colectivo de geógrafos– que la dimensión territorial debía ser la más relevante y que las herramientas de análisis podían ser simples, Tomàs estaba completamente comprometido con una visión que exigía el uso de todas las herramientas al alcance (incluidas aquellas que procedían de la demografía) sin perder la óptica territorial que caracteriza la geografía. La meta: el análisis demoespacial. Contribuir a construir una Geodemografía, el uso de las técnicas demográficas con visión territorial. En el trasfondo, el debate sobre la delimitación temática pero también metodológica sobre qué debe estudiar (y cómo) la geografía de la población. En esta línea se debe mencionar su ponencia en las *II Jornadas sobre la Población Española* en Palma de Mallorca en 1989 o un artículo titulado *¿Geografía de la Población, caos metodológico?*, aparecido en la revista *Lurralde* en 1983. Con todo, se debe mencionar como exponente de su manera de entender la disciplina una publicación emblemática: el *Atlas socio-econòmic de Catalunya* (1980). La obra se marcó como objetivo traducir en imágenes cartográficas de calidad la realidad social y económica de la Catalunya contemporánea. El resultado dio lugar a dos ediciones: una en hojas-díptico en formato de gran tamaño y una segunda en un volumen compilado y dirigido por Tomàs Vidal e Isabel Pujadas. Este Atlas ha sido, sin duda, un referente para el estudio de la población catalana durante décadas, no sólo por los resultados del análisis sino por la manera de realizar el mismo.

En este mismo sentido y debido a la inquietud por disponer de instrumentos eficientes de análisis de la población, Tomàs desarrolló un extenso programa que permitía realizar cálculos y gráficos de variables demográficas (tablas de mortalidad, análisis de estructuras y pirámides de población, entre otros). Una contribución que evidencia tanto su interés por las cuestiones metodológicas como la voluntad de facilitar herramientas a colegas y a estudiantes que analizaban la población no ya con papel milimetrado y calculadora, sino con programas desarrollados para obtener cálculos complejos.

Otro elemento a valorar del legado de Tomàs Vidal en la geografía de la población es la aportación a temáticas que estuvieron (y están) presentes en la agenda de investigación de nuestra disciplina. Desde el punto de vista temático, cuatro son los ejes fundamentales de las investigaciones desarrolladas

por Tomàs Vidal: a) la despoblación del campo; b) las migraciones interiores; c) la transición demográfica en Catalunya y España y d) la metodología de la geografía de la población.

Los tres ejes de despoblación de áreas rurales, migraciones y transición demográfica guardan una relación estrecha. La despoblación del campo en Catalunya fue el eje central de su tesis doctoral y dio lugar a numerosas publicaciones sobre esta cuestión (como el trabajo *El despoblament del camp a Catalunya: assaig d'anàlisi*, publicado en 1975), que se suman a una amplia literatura que se produjo en España en el último tercio del siglo xx. La situación de la población en las áreas rurales tanto catalanas como españolas era una temática que suscitaba el interés en los años 70-80 del pasado siglo y que continúa estando presente en la agenda de investigación en la actualidad. En conexión con la despoblación, el papel de las migraciones interiores, a las que Tomàs Vidal también prestó atención y dedicó algunos trabajos destacados, como el artículo *Migraciones y cambio económico desigual en España: ensayo de análisis cuantitativo* (1975) o la publicación *Las migraciones interiores españolas en la segunda mitad del siglo xx* (1989). Finalmente, cabe destacar su contribución a estudio del análisis de los modelos regionales de la transición demográfica en España, una línea de trabajo que cuenta con contribuciones destacadas como el artículo sobre *El papel de Barcelona en la transición demográfica catalana* (1985) o el titulado *La transició demogràfica a Catalunya i a les Balears* (1992).

En conjunto, la obra geodemográfica de Tomàs Vidal está constituida por piezas de gran valor que fueron pioneras en algunos ámbitos y que contribuyeron a impulsar los avances de la disciplina tanto desde el punto de vista temático como metodológico. Sus aportaciones deben enmarcarse también en el contexto de expansión de los estudios de población desde finales de los años '80 del siglo pasado. En esta etapa se crearon diferentes organizaciones (Grupo de Trabajo de Geografía de la Población de la AGE; Asociación de Demografía Histórica) en cuyo núcleo promotor se integraba Tomàs Vidal. Su actividad en estas asociaciones fue destacada, participando en reuniones, presentando ponencias o impartiendo conferencias, publicando en las actas de congresos pero también estableciendo redes con otros profesores e investigadores tanto españoles (E. Burriel de Orueta, L. López Trigal, R. Puyol, J. Vinuesa, entre otros) como extranjeros (M. Livi Bacci, L. di Comitè). Tomàs Vidal forma parte de una generación de geógrafos que han sido un referente importantísimo para la actual geografía de la población. Una generación que nos deja porque se retira de las aulas o en ocasiones, porque desaparece, y a la que debemos memoria.

Para cerrar esta breve remembranza, recordar algunas de las claves de su personalidad. Tomàs Vidal fue un excelente profesor e investigador, pero más allá cabe destacar su dimensión humana, su bonhomía, su paciencia, su sentido del humor, su inmensa generosidad. Son estos valores los que hacen que nos sintamos afortunados aquéllos que lo hemos tenido como profesor, como maestro, como amigo. Siempre en nuestro recuerdo.

Tomàs Vidal i el Grup d'Estudis d'Història de la Cartografia¹

Francesc Nadal

Grup d'Estudis d'Història de la Cartografia (GEHC)

Vaig ser alumne de l'assignatura "Geografia social" que impartia el professor Tomàs Vidal a la Universitat de Barcelona el curs 1978-1979. Les seves classes van ser rigoroses i formatives com ho palesa el treball que vaig fer per a aquesta assignatura titulat "Taules de mortalitat i esperança de vida de la província de Guipúscoa. Gràfics i comentaris" i que encara conservo entre els meus papers. El meu record del seu ensenyament va quedar vinculat al llibre de referència de l'assignatura: *El anàlisis demogràfico* de Roland Pressat. De manera que per a mi, durant molts anys, el nom de Tomàs Vidal va quedar associat al d'aquest reconegut demògraf francès.

Després, els nostres camins empengueren, durant uns quants anys, camins universitaris relativament allunyats. Així, mentre jo m'incorporava el curs 1983-84 com a professor de Geografia de la Facultat de Lletres de la Universitat de Barcelona a Lleida (futura Universitat de Lleida), Tomàs Vidal ho feia el curs 1988-89 com a catedràtic de Geografia humana a la delegació universitària de la Universitat de Barcelona a Tarragona (futura Universitat Rovira i Virgili). Aquesta situació va canviar a començaments de la dècada de 1990, quan ens vàrem retrobar en el si del desaparegut Departament de Geografia Humana de la Universitat de Barcelona. Un departament al qual jo havia passat a formar part durant el curs 1990-91 i el professor Vidal durant el curs 1992-93.

Si bé em semblava plausible pensar que ens podríem tornar a trobar algun dia en aquest departament, em resultava gairebé inimaginable pensar que els seus interessos geogràfics i els meus convergirien. Però això va succeir. El seu interès creixent per la història de la cartografia menorquina ens va permetre establir unes relacions cada cop més intenses, primer, de caire científic i intel·lectual, i, després, d'amistat, que han perdurat fins al final.

L'interès del professor Vidal per la història de la cartografia obeeix, al meu entendre, a dues raons diferents. En primer lloc, una de caire familiar. El seu avi Joan J. Vidal Mir, en paraules de Tomàs Vidal "advocat, home d'empresa i erudit", va aplegar una important col·lecció de mapes antics de l'illa de Menorca. Aquesta era una herència cultural que, de ben segur, va proporcionar-li un coneixement molt primerenc del valor cultural, científic i polític dels mapes i, en particular, dels mapes antics.

1. Text ampliat, el 4 de juliol de 2019, del que vaig llegir el 4 d'abril aquest any en l'acte d'homenatge al professor Tomàs Vidal i Bendito, que va organitzar la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona en col·laboració amb la Societat Catalana de Geografia i l'Institut Menorquí d'Estudis.

Però, en segon lloc, n'hi ha d'altres, vinculades a la seva labor com a geògraf. La publicació durant els anys 1980-82 de l'*Atlas socio-econòmic de Catalunya*, obra de la qual va ser el director, palesa l'estreta relació de la seva labor geogràfica amb la cartografia. Aquesta relació no va quedar reduïda únicament a l'àmbit de la Geografia de la població, sinó que va ser similar en d'altres camps de recerca que conreà com va ser el cas de la Geografia rural.

Les recerques que va dur en aquest camp de la Geografia humana el van portar a interessar-se per la cartografia parcel·lària antiga com a font documental geogràfica per a conèixer, per exemple, l'evolució del paisatge rural. En aquest sentit, voldria assenyalar com el geògraf francès Jean Bisson, del qual es considerava deixeble, va dedicar un apartat específic del seu estudi *La tierra y el hombre en Menorca* (1966) a parlar de la cartografia parcel·lària de l'illa de Menorca i, en particular, del cadastre de 1860-62. Per la seva part, Tomàs Vidal en el seu excel·lent article "El paisatge rural de l'illa de Menorca" (1998-99), indica que una de les principals fonts documentals utilitzades va ser la cartografia parcel·laria del territori menorquí a escala 1:10 000, realitzada, entre 1860 i 1862, per l'agrimensor Miguel Sorà.

Coneixedor del seu interès per la història de la cartografia de Menorca, el 1998 vaig proposar a la Junta de Govern de la Societat Catalana de Geografia, de la qual aleshores en formava part, que el professor Tomàs Vidal fos l'encarregat de llegir la conferència de clausura del curs acadèmic 1999-2000. El text de la seva conferència, "La imatge cartogràfica de l'illa de Menorca. Des dels orígens al primer terç del segle XVIII", va aparèixer publicat l'any 2002 en el núm. 53-54 de *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*.

Durant la primavera de l'any 2000, poc abans que el professor Vidal llegís la seva conferència, li vaig lliurar una fotocòpia en la que hi havia reproduït un mapa de Menorca que havia traçat el gran cartògraf turc Piri Reis. Aquesta reproducció formava part d'un llibret de divulgació del *Kitab-i-bahriye* (1520-26) una de les grans obres d'aquest cartògraf, que m'havia regalat el meu amic i gran viatger Pere Andreu i Aliu a la tornada d'un dels seus múltiples viatges per Turquia. El professor Vidal m'agraí moltíssim aquest intercanvi d'informació cartogràfica, que va constituir, de fet, un punt d'inflexió en les nostres relacions científiques i intel·lectuals.

Després, l'any 2004, el professor Vidal ens va invitar a mi i al professor Luis Urteaga a participar en un curs titulat "La cartografia històrica: una perspectiva històrica i menorquina", que organitzava la Universitat Internacional de Menorca Illa del Rei (UIMIR) i de la qual ell era director.

Un altre factor important d'aproximació científica amb el professor Vidal va ser el projecte de recerca que estàvem duent a terme durant aquests anys. Aquest projecte, del qual jo era l'investigador principal, es titulava "Estadística territorial i cartografia parcel·lària a Espanya (1845-1895): una aproximació local" i va ser subvencionat durant els anys 2001-04 per la Dirección General de Investigación. Al respecte, cal assenyalar que els resultats que anàvem obtenint

de la nostra recerca li interessaven particularment, ja que l'ajudaven a contextualitzar un dels grans documents ja esmentats de la història de la cartografia menorquina: els plànols parcel·laris municipals, que va aixecar, entre 1860 i 1862, Miguel Sorà de tots els municipis de l'illa de Menorca.

Aquesta afinitat d'interessos va facilitar la seva participació, junt amb els altres membres d'aquest projecte de recerca, a les "les Jornades d'història de la cartografia a l'Institut Cartogràfic de Catalunya: Cartografia cadastral a Espanya (segles XVIII-XX)", que van tenir lloc a Barcelona durant els dies 20 i 21 d'octubre de 2005.

Les relacions científiques amb el professor Vidal van experimentar un salt qualitatiu i quantitatiu molt important l'any següent, el 2006, al passar a formar part del projecte de recerca titulat "La documentació cartogràfica de la contribució d'immobles, cultius i ramaderia (1845-1895): cartografia parcel·lària de les províncies de Balears, Lleida i Tarragona". Es tractava d'un projecte que va ser finançat, durant els anys 2006-08, per la Direcció General de Investigación i del qual el professor Luis Urteaga era l'investigador principal. Dins del marc d'aquest projecte de recerca, el professor Vidal va publicar un treball titulat "La cartografia cadastral a Menorca al segle XIX", que va aparèixer publicat en el llibre *La cartografia cadastral a Espanya (segles XVIII-XX)*, que edità l'any 2007 l'Institut Cartogràfic de Catalunya.

A continuació, Tomàs Vidal formà part com a investigador del projecte de recerca "Cartografia i agrimensura a Catalunya i les Balears: 1845-1895", que va ser finançat, durant els anys, 2009-11, per la Direcció General de Investigación i del qual era investigador principal el professor Luis Urteaga. Com a resultats d'aquest projecte de recerca Tomàs Vidal va llegir una ponència titulada "Aproximació a la tasca cadastral dels geòmetres a Menorca" al "2n Seminari d'història de la cartografia: cartografia i agrimensura a Catalunya i a les Balears (segles XIX-XX)", que es van celebrar a Barcelona, durant els dies 20 i 21 d'octubre de 2010, i que van ser organitzades per l'Institut Cartogràfic de Catalunya i per l'acabat de constituir Grup d'Estudis d'Història de la Cartografia. Un any més tard, el 2011, va publicar amb Cristòfol Barber i J. Serrano, tècnics de l'Ajuntament des Mercadal, un treball titulat "Més sobre la cartografia cadastral del segle XIX a Menorca", que va aparèixer publicat en el llibre *Cartografia i agrimensura a Catalunya i les Balears al segle XIX*, que va editar l'Institut Cartogràfic de Catalunya.

Durant el decurs d'aquest projecte de recerca, recordo haver acompanyat, com a mínim, dues vegades al professor Vidal a l'Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona per tal d'intentar localitzar el títol d'agrimensor de l'esmentat Miguel Sorà. Però, malgrat les hores passades en aquest arxiu, les nostres recerques van resultar del tot infructuoses.

A finals de la primera dècada del present segle, vam aconseguir que l'Agència d'Ajuts Universitaris i de Recerca (AGAUR) de la Generalitat de Catalunya reconegués al Grup d'Estudis d'Història de la Cartografia (GEHC) com un

grup de recerca consolidat per al quinquenni 2009-13 (ref.: 2009 SGR 1048). El paper del professor Vidal en la constitució d'aquest grup, primer, i en l'obtenció d'aquest reconeixement, després, va ser molt gran. En primer lloc, perquè va sumar el seu valuós currículum científic als de la resta de membres, alguns dels quals havien estat alumnes seus, i, en segon lloc, pel seu suport decidit a les activitats d'aquest grup de recerca, així com participant d'algunes de les seves activitats. Així, per exemple, l'any 2010 va visitar en companyia d'altres membres del GEHC l'exposició "Los mapas: ventanas al tiempo y al mundo", que va tenir lloc a Madrid i que va ser organitzada pel Centro Geográfico del Ejército.

La seva jubilació, l'any 2011, li va impedir continuar formant part dels projectes de recerca que, des d'aleshores, ha continuat duent a terme el nostre grup de recerca. No obstant això, va continuar vinculat al GEHC, assistint, de forma no regular, a les seves reunions. Amb tot, durant els darrers tres o quatre anys les seves relacions amb el GEHC es van anar espaiant, sense perdre, però, mai el contacte.

El professor Vidal va aprofitar els anys de jubilació per acabar d'escriure la seva gran obra sobre la història de la cartografia menorquina. Una obra que, finalment i de forma pòstuma, va aparèixer publicada pocs mesos després de la seva mort, constituint el tom vint-i-unè de l'*Enciclopèdia de Menorca* que es titula *Cartografia Històrica* i del qual el professor Vidal és autor. Ha estat una obra de cocció lenta, feta sense presses ni distraccions, que serà valorada, sense cap mena de dubte, per tots aquells estudiosos interessats en la història de la cartografia i/o en la geografia i la història de Menorca com un llegat científic de primer ordre.

Tomàs Vidal, en una sortida de la SCG, al Lluçanès, el 2005

Foto: Jesús Burguenío